

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО КРАЇН СНД НА ШЛЯХУ ПОШУКІВ ГАРАНТУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (1991 – 1992 рр.)

© Лозинський П.І., 2008

Проаналізовано процес становлення системи колективної безпеки країн Співдружності Незалежних Держав протягом 1991 – 1992 рр. Розкрито діяльність військово-політичного керівництва країн щодо збереження єдиного оборонного простору та створення об'єднаних Збройних сил СНД.

The process of marking becoming system of collective security of countries of Commonwealth of Independent States over a period 1991 -1992 years is analyzed in the article. It is exposed activity of military-political guidance of countries is in relation to a maintenance unique defensive space and creation of the incorporated military powers of the CIS.

З огляду на нейтральний, позаблоковий статус України і в той же час на можливі перспективи держави в системі безпеки Європейського континенту, можна стверджувати, що вивчення досвіду становлення будь-якого оборонного воєнно-політичного союзу, його розвитку та удосконалення заслуговують на окреме спеціальне дослідження. У зв'язку з цим незаперечний інтерес викликає історичний аналіз воєнно-політичного співробітництва певних країн СНД відразу після розпаду Радянського Союзу, вивчення особливостей становлення й розвитку системи колективної безпеки Співдружності Незалежних Держав з метою подальшого вивчення обґрунтованих шляхів інтегрування України в систему європейської колективної безпеки.

На наш погляд, тривалий позаблоковий статус України, її відмова від участі у створенні колективної системи безпеки Співдружності, а потім законодавчо визначений стратегічний курс на членство в Північноатлантичному альянсі й Європейському Союзі обумовив практичну відсутність робіт вітчизняних дослідників, які висвітлюють процес становлення й розвитку системи колективної безпеки країн-членів СНД. Наявні роботи носять переважно суто політологічний характер, є фрагментарними, а їх фактологічний матеріал лише ілюстративно підтверджує думку авторів [1].

Мета роботи – проаналізувати історію становлення системи колективної безпеки країн-членів Співдружності Незалежних Держав після розпаду Радянського Союзу з метою формування Україною відповідної стратегії у цій сфері.

8 грудня 1991 року у резиденції уряду Білоруської РСР Віскулі (Біловезька Пуща) керівники Білорусії, Росії та України підписали Біловезьку угоду про створення Співдружності Незалежних Держав (СНД). Республіка Білорусь, Російська Федерація і Україна як держави-засновниці СРСР, які підписали Союзний договір 1922 року, констатували, що "Союз РСР як суб'єкт міжнародного права і геополітична реальність припиняє своє існування" [2, с. 4 – 6]. Угода була відкритою для усіх держав-членів колишнього СРСР, а також для інших держав, що поділяли її цілі і принципи.

Країни, які підписали Угоду, проголошували зобов'язання у дотриманні прав і свобод людини незалежно від національної належності, захист і розвиток етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності національних меншин, які мешкали на території держав-підписантів. В Угоді обумовлювалось, що сторони будуть розвивати рівноправне і взаємовигідне співробітництво своїх народів і держав в галузі політики, економіки, науки та в інших галузях. Стаття 7 документа називала сфери спільної діяльності держав-підписантів, які повинні були реалізовуватися на рівноправній основі через загальні координаційні інститути СНД. Такими сферами були: погодження зовнішньополітичної діяльності; співробітництво у формуванні і розвитку спільного економічного простору, загальноєвропейського та євразійського ринку, в галузі митної політики;

співробітництво у розвитку систем транспорту і зв'язку; співробітництво в галузі охорони довкілля; питання міграційної політики; боротьба з організованою злочинністю.

Вже 10 грудня 1991 року Біловезька угода була ратифікована парламентами України і Білорусії. 12 грудня того ж року Верховна Рада Росії абсолютною більшістю голосів також ратифікувала цю Угоду.

Лідери інших держав – колишніх союзних республік – висунули ідею продовження цього процесу у вигляді нової наради глав суверенних держав, яка відбулась в Алма-Аті 21 грудня 1991 року. На ній були присутні 11 із 15 представників керівництва колишніх союзних республік (держави Балтії вже раніше обрали позицію абсолютно незалежних від союзних процесів суб'єктів, а в Грузії відбувалися драматичні події, пов'язані з усуненням першого Президента З. Гамсахурдії). Результатом наради були два документи, першим із яких був Протокол до Угоди про створення СНД, підписаний 8 грудня 1991 року. У ньому 11 держав (Азербайджанська Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан, Республіка Киргизстан, Республіка Молдова, Російська Федерація, Республіка Таджикистан, Республіка Узбекистан, Україна), як спеціально підкреслювалось, “на рівноправних умовах” в якості сторін, що домовляються, створюють Співдружність Незалежних Держав. “З утворенням СНД, – заявили учасники наради, – Союз Радянських Соціалістичних Республік припиняє своє існування” [3, с. 1]. Крім того, була підписана Алма-Атинська декларація, в якій учасники зустрічі проголосили: “Взаємодія учасників Співдружності буде здійснюватися на принципі рівноправ'я через координаційні інститути, які формуються на паритетній основі...” [4, с. 7].

25 грудня 1991 року М. Горбачов ухвалив Указ про зняття з себе повноважень Президента СРСР і зробив про це телевізійну заяву. 25 грудня 1991 року о 19 годині 38 хвилин над Кремлем було спущено червоний прапор СРСР і піднято триколірний прапор Росії. Історія Радянського Союзу закінчилась [5, с. 504 – 507].

Збереження миру, гарантування регіональної та стратегічної стабільності, своєї територіальної цілісності і суверенітету, національної і колективної безпеки є першочерговими завданнями будь-якої держави. Здатність самостійно гарантувати національну безпеку є найважливішим атрибутом суверенітету, необхідною умовою його реальності. Однією з ключових проблем, що згуртовує держави у воєнно-політичній галузі, була і залишається сьогодні загальна воєнна загроза. Саме тому об'єктивний розвиток воєнно-політичної ситуації в світі, глобалізація міждержавних відносин приводять до необхідності інтегрування воєнно-оборонних зусиль різних держав у сфері гарантування власної національної безпеки.

На початку 90-х років минулого століття такої яскраво вираженої загрози для пострадянських країн не було. Період розрядки і перебудови послабив протистояння з Заходом. Загроза ядерної війни фактично була зведена до мінімуму, також як і перспектива великомасштабного зіткнення з застосуванням звичайних озброєнь. Тим паче, що з крахом комуністичної ідеології в країнах-сателітах СРСР в Східній Європі і розвалом Організації Варшавського Договору, на Європейському континенті взяли гору ідеї безконфліктності у міжнародних відносинах.

У той самий час збіг або близькість життєво важливих стратегічних інтересів, об'єктивно наявний геостратегічний простір, загальне історичне минуле, економічні, культурні, етнічні та багато інших традиційних зв'язків, загальний характер воєнних загроз відразу ж поставили на порядок денний питання гарантування безпеки нового міждержавного утворення – Співдружності Незалежних Держав. Крім того, саме створення СНД переслідувало мету, з одного боку, забезпечення “цивілізованого розставання” колишніх республік, а з іншого, – збереження певної спільності та взаємодії членів у різних галузях, в тому числі воєнно-політичній. Дійсність також вимагала мінімізувати можливі негативні міжнародні наслідки зникнення з політичної карти однієї із двох ядерних наддержав, які забезпечували протягом півстоліття баланс сил та інтересів у світі. Тому вимагалось за можливості вписати нові держави, які виникли на пострадянському просторі, в міжнародні зобов'язання колишнього СРСР, загалом до архітектури міжнародних відносин.

Країни-засновниці СНД разом з величезною територією Радянського Союзу, на якій проживало 278,1 млн. громадян [6, с. 1], успадкували величезну військову машину СРСР. У Радянському

Союзу ніколи не оприлюднювалися офіційні дані щодо чисельного складу Збройних сил СРСР, не публікувалися дані про виробництво військової техніки і боєприпасів. Тільки завдяки Генеральному секретарю ЦК КПРС М. Горбачову, у 1989 році радянське суспільство взнало, що чисельність Радянської армії становила 4 млн. 258 тис. військовослужбовців, а станом на 1 січня 1991 року, внаслідок скорочення особового складу, Збройні сили будуть налічувати 3 млн. 760 тис. осіб [7, с. 6].

Станом на 1 липня 1991 року у складі стратегічних сил СРСР перебувало 1398 балістичних ракет наземного базування, 940 балістичних ракет морського базування, розташованих на 62 підводних човнах, а також 162 стратегічних бомбардувальники, із яких 99 були споряджені крилатими ракетами. Ці 2500 носіїв могли доправити 10 271 боєзаряд, сумарна вага, яку піднімали міжконтинентальні балістичні ракети і балістичні ракети підводних човнів, становила 6626,3 т [8, с. 20].

За військово-адміністративним розподілом територія СРСР поділялась на військові округи (ВО) – загальновійськові оперативно-стратегічні територіальні об'єднання ЗС СРСР, які призначалися для виконання заходів із підготовки до озброєного захисту СРСР, збереження цілісності та недоторканості його території у визначених кордонах відповідальності округу. До складу ВО входили органи військового управління, об'єднання, з'єднання, військові частини, організації збройних сил і військові комісаріати, які перебували на його території. У 1991 році в СРСР існувало 16 ВО: Ленінградський ВО (ЛВО), Прибалтійський ВО (ПрибВО), Білоруський ВО (БВО), Прикарпатський ВО (ПрикВО), Одеський ВО (ОдВО), Київський ВО (КВО), Закавказький ВО (ЗакВО), Туркестанський ВО (ТуркВО), Північнокавказький ВО (ПКВО, рос. СКВО), Середньоазіатський ВО (САВО), Приволзький ВО (ПриВО), Уральський ВО (УрВО), Сибірський ВО (СибВО), Забайкальський ВО (ЗабВО), Далекосхідний ВО (ДВО), Московський ВО (МВО) [9, с. 198].

Оборонний простір Радянського Союзу ґрунтувався на доволі міцній матеріально-технічній базі, а оборонна інфраструктура протягом десятиліть формувалася на території усієї держави, причому багато найсучасніших та удосконаленіших її елементів розташовувалось поблизу сухопутних і морських кордонів. Наприклад, станції раннього протиракетного та протиповітряного попередження дислокувалися у Білорусії, Прибалтійських Республіках, в Україні, Азербайджані та Середній Азії. Бази атомних підводних човнів-ракетоносіїв та надводних кораблів різних класів розташовувались у Прибалтиці, Грузії і в Україні. Ядерне озброєння було на території Росії, Білорусії, Казахстану й України.

Радянська армія була потрібна лише СРСР, який вже зник. У той самий час Збройні сили Радянського Союзу залишилися майже однією унітарною структурою, яку було неможливо “правильно та справедливо розділити” між спадкоємцями СРСР. Наприклад, на частину усіх середньоазіатських республік припадало озброєння і майно не дуже розвинених Середньоазіатського і Туркестанського військових округів, в той час, як Україна успадкувала першорядні Київський, Одеський та Прикарпатський військові округи, а також лівову частку Чорноморського флоту. Так, на території України на той час дислокувалися: ракетна армія, три загальновійськові та дві танкові армії, один армійський корпус, чотири повітряні армії, окрема армія протиповітряної оборони, Чорноморський флот. Усього угруповання військ і сил нараховувало близько 780 тисяч осіб особового складу, 6,5 тисячі танків, майже 7 тисяч броньованих машин, до 1,5 тисячі бойових літаків, понад 350 кораблів і суден забезпечення, 1272 стратегічних ядерних боєголовок міжконтинентальних балістичних ракет та близько 2,5 тисячі одиниць тактичної ядерної зброї [10, с. 3].

Безсумнівно, що попередні підписання Біловезької Угоди в кожній республіці існували певні плани щодо створення національних збройних сил. Про це, наприклад, свідчить Звернення Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” від 5 грудня 1991 року: “Україна вважає, що її військовий потенціал залежатиме від того, наскільки її безпека буде гарантована загальноєвропейськими механізмами... Збройні сили України створюються виключно для захисту незалежності, суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості кордонів України у мінімальних, необхідних лише для оборони цілях” [11].

У той самий час, як свідчать спогади безпосередніх учасників подій у Біловезький Пущі, керівництво Білорусі, Росії, України – головні засновники СНД, – дуже туманно, лише у загальних рисах, уявляли майбутнє колишніх Збройних сил СРСР та можливу структуру воєнної організації

Співдружності. Так, С. Шушкевич згадує: “Коли Росія в особі Єльцина погодилася з визнанням факту розпаду СРСР, представники республік піклувалися проте, щоб у формулюваннях більше враховувались їхні інтереси... Особлива позиція Кравчука відкидала будь-яку “братську єдність” України в рамках колишнього Союзу... Внаслідок домовленостей, ми залишили єдиними фактично лише військову структуру, стратегічні збройні сили... Обговорення питання про “ядерну кнопку” носило тоді скоріше ритуальний характер. “Кнопка” була в Росії і ні під яким приводом її не залишала. Всі учасники перемовин розуміли, що “ядерна кнопка” переходить із рук Горбачова до рук Єльцина” [12, с. 11].

Можливо саме тому у Біловезькій угоді окреслено лише загальні риси майбутнього воєнно-політичного співробітництва країн СНД. Так, стаття 6 Угоди про створення СНД проголошувала: “Держави – члени Співдружності будуть зберігати і підтримувати під об’єднаним командуванням загальний воєнно-стратегічний простір, включаючи єдиний контроль за ядерною зброєю... Вони також спільно гарантують необхідні умови розташування і функціонування стратегічних збройних сил” [2, с. 5].

Певні позитивні результати у сфері воєнно-політичного співробітництва були отримані під час роботи делегацій незалежних держав 21 грудня 1991 року в Алма-Аті. Так, Алма-Атинська Декларація наголошувала, що з метою гарантування стратегічної стабільності і безпеки буде збережено об’єднане командування військово-стратегічними силами та єдиний контроль за ядерною зброєю [4, с. 1]. Протокол наради Глав Незалежних Держав оголошував, що до вирішення питання про реформування колишніх Збройних сил СРСР командування ними доручено маршалу Шапошнікову Є.І. [13, с. 8]. Головами чотирьох держав, на території яких на той час розташовувалася ядерна зброя, була підписана Угода “Про спільні заходи щодо ядерної зброї”, в якій було наголошено, що ядерна зброя, яка входить до складу об’єднаних стратегічних збройних сил, гарантує колективну безпеку усіх учасників СНД; до повної ліквідації ядерної зброї на територіях Республіки Білорусь і України рішення у разі необхідності його застосування ухвалюються лише за погодженням глав держав-членів Співдружності з Президентом РФ [14, с. 9 – 10].

Слід відзначити, що з самого початку функціонування СНД визначився певний розрив між завищеними очікуваннями у галузі військово-політичної інтеграції і практикою стосунків між країнами Співдружності. Не в останню чергу, це було обумовлено наполегливим прагненням Росії отримати панівний статус на політичному та економічному просторі СНД, роль головного правонаступника СРСР, об’єднати можливих союзників навколо себе. Наприклад, напередодні розпаду Радянського Союзу, 2 жовтня 1991 року державний секретар РРФСР Г. Бурбуліс заявив на зустрічі з російськими парламентаріями, що лише Росія може і повинна бути правонаступницею СРСР та усіх його структур. Це положення пізніше було сформульовано у так званому “Меморандумі Г. Бурбуліса” [15, с. 135]. Саме тому багато представників політичних еліт нових незалежних держав, які виникли на місці СРСР, були не зацікавлені у будь-якій інтеграції, зокрема військово-політичній. Вони вважали, що Росії притаманні імперські амбіції і будь-яке об’єднання пов’язувалось із російським домінуванням.

У той самий час, незважаючи на суперечності, які виникли на політичному просторі Співдружності, життя вимагало якнайшвидшого розв’язання питання майбутньої долі Збройних сил СНД. Єдині за визначенням, але не за реальним статусом, вони фактично були без господаря. В ситуації, коли посилювалися процеси дезінтеграції міжреспубліканських зв’язків, економічної та політичної дестабілізації високе військово-політичне керівництво новостворених держав все більше втрачало управління військовими структурами. У цей час засоби масової інформації рясніли повідомленнями про випадки розграбування військового майна, арсеналів зброї та боєприпасів, напади на військові частини та військові містечка, захоплення заручників та вбивства військовослужбовців на території тих держав, які декларували зобов’язання щодо збереження єдиних збройних сил.

Така ситуація змусила військово-політичне керівництво держав-учасниць СНД у січні 1992 року заявити про свою готовність у найближчий час укласти Угоду на міждержавному рівні про статус Збройних сил на територіях держав-учасниць Співдружності [16, с. 68 – 69].

З метою вирішення нагальних питань внутрішньополітичної діяльності СНД, зокрема подальшої долі Збройних сил, було скликано нараду глав країн–членів організації, яка відбулася у Мінську 30 грудня 1991 року. Результати мінських переговорів були логічним продовженням алма-атинських домовленостей. Були підписані угоди про Раду глав держав і Раду глав урядів СНД, про стратегічні сили, про Збройні сили та прикордонні війська, про спільну діяльність щодо дослідження та використання космічного простору.

Як відомо, алма-атинська зустріч не дала відповіді на питання, яким бути Збройним силам – єдиним чи об'єднаним? Наступні події засвідчили, що про єдині Збройні сили не може йтися, тому що окремі держави, зокрема Україна, Азербайджан і Молдова, заявили про створення національної армії. Звідси виникало розуміння, що Збройні сили СНД повинні бути об'єднаними, але це не відповідало на запитання: Як об'єднані? Хто і звідки буде керувати ними? Який буде їхній склад? Які структури будуть у їх складі? Незважаючи на різні розуміння функціонування Збройних Сил СНД та підходи до процесу їх створення, нарада знайшла компромісні рішення, які були сформульовані у низці Угод.

Так, була ухвалена Угода щодо Стратегічних сил, згідно з якою, ці сили підпорядковувалися об'єднаному командуванню, а воно діяло лише за наказами Ради глав держав. Оскільки навколо поняття “Стратегічні сили” точилися суперечки, Угода конкретно визначала: “Стратегічні сили – це об'єднання, з'єднання, частини і установи, військово-навчальні заклади ракетних військ стратегічного призначення, Військово-Повітряних сил, Військово-Морського Флоту, протиповітряної оборони, управління начальника космічних засобів, Повітряно-Десантних військ, стратегічної і оперативної розвідки, ядерно-технічні частини, а також сили, засоби та інші військові об'єкти, які призначені для управління та забезпечення Стратегічних сил колишнього Союзу РСР” [17, с. 10]. Крім того, на зустрічі було підтверджено право кожної держави на створення власних збройних сил і багато країн оголосило про своє бажання скористатися цим правом. Особлива, тверда позиція з цього питання України сприяла тому, що наша держава отримала дозвіл на створення національного війська з 3 січня 1992 року [18, с. 12].

14 лютого 1992 року в Мінську відбулася нарада глав держав СНД, якій передувала нарада міністрів оборони і голів оборонних комітетів держав–членів Співдружності. Метою останньої було вирішення допоміжних питань, усунення суперечностей та деталізація окремих положень в документах, які підлягали погодженню в ході зустрічі глав держав. Вже у перший день наради делегація України обрала курс на повний військовий суверенітет. Делегація прибула з пакетом власних законопроектів з багатьох військових питань і була переконана в своїй правоті. Доволі швидко позицію України підтримали делегації Білорусі, Молдови і Азербайджану. Представники цих делегацій не приховували своїх намірів і чітко заявили про необхідність розроблення механізму цивілізованого роз'єднання, тобто домовитись про квоти в розподілі армії та військового майна. У той самий час частина держав Співдружності наполегливо продовжувала відстоювати ідею об'єданого війська, тому з цього боку позиція України зазнала гострої критики. Крім того, українська делегація наголосила, що усі військовослужбовці строкової служби, які були призвані з інших республік СРСР, повинні залишити Україну до 1 червня 1992 року [19, с. 1].

Мінська нарада глав новостворених держав виразно показала, що прагнення до збереження на початковому етапі існування СНД об'єданого командування та об'єднаних збройних сил, колективної охорони зовнішніх кордонів суперечили особливостям розбудови багатьох нових незалежних держав, які обрала курс на відокремлення. Не останню роль у цьому відіграли пошуки “свого місця” у світі та дії деяких позарегіональних держав та світові політичні і економічні центри, які були зацікавлені у відмові країн СНД від орієнтації на взаємне співробітництво, передусім у воєнно-політичній сфері, розриві сталих зв'язків, передусім з Росією. У цьому плані показовими є висловлення З. Бжезінського, який охарактеризував пострадянський простір після розпаду СРСР як “чорну діру” у самому центрі Європи, тому довгостроковим завданням для Америки – було не допустити нового відродження євразійської імперії під керівництвом Росії. Відповідно до цього, Сполучені Штати покликані “заповнити вакуум сили” в цьому регіоні. Співдружність Незалежних

Держав, також як союз Білорусі та Росії, З. Бжезінський розглядав як “імперські тактичні заходи Росії, яким США повинні усіляко протистояти [20, с. 108, 136].

Не сприяли процесу військово-політичної інтеграції і дії російського військово-політичного керівництва, яке вважало Росію єдиним правонаступником СРСР і бажало мати єдину армію, підпорядковану Російській Федерації. Українське і білоруське керівництво заперечувало, – якщо держава в особі СРСР розпалася, чому армія повинна зберігатися єдиною та неподільною під керівництвом Росії? За часи Радянського Союзу внесок України і Білорусі у розбудову збройних сил, в їх комплектування був величезним, тому вони не розуміли чому Росія претендує на перевагу.

Під час Мінської наради військово-політичне керівництво Білорусі вимагало від Росії “...роз’яснити, чому ядерна зброя, яка була на території держави, вивезена без погодження з керівництвом держави”. Як заявив Голова Ради міністрів Білорусі В. Кебич, держава не відмовляється від без’ядерного статусу, але більше не допустить, щоб питання перебазування військ і військової техніки, а тим паче ядерної зброї, вирішувалися в Москві, а не в Мінську [19, с. 1].

Питання про єдині збройні сили на зустрічі глав держав навіть не обговорювалося. Після заяви Міністра оборони України генерал-полковника К. Морозова про створення власної Української армії та виявлення готовності багатьох інших держав також створити національне військо, проблема перестала існувати. Більше того, військові представники української делегації відразу мали тверду позицію щодо створення оборонного простору України і не йшли на будь-який компроміс. Але домовленості щодо створення Об’єднаних збройних сил співдружності було досягнуто. До їх складу повинні увійти стратегічні сили і сили загального призначення. Слід зазначити, що Україна підписала цей документ, але не погодилась з пунктом 2 статті 2: “Стратегічні сили призначені для гарантування безпеки усіх держав-учасників Співдружності і утримуються за рахунок фіксованих внесків цих держав”. Крім того, згідно з вимогою України, вона мала право не брати участь у виконанні Угоди вже наприкінці 1994 року [21, с. 1]. Головнокомандувачем Об’єднаними ЗС СНД було призначено маршала авіації Є. Шапошнікова, якому доручалося до 20 березня 1992 року, тобто до зустрічі глав держав СНД у Києві, надати кандидатури на посаду командувачів Стратегічних сил і сил загального призначення, а також претендента на посади начальника Генерального штабу Об’єднаних ЗС СНД [22, с. 1]. В ході мінської зустрічі була також підписана Угода про принципи забезпечення збройних сил держав-учасників Співдружності озброєнням, технікою та матеріальними засобами, Рішення про Раду міністрів оборони СНД, а також Заява глав держав, в якій наголошувалося: “Розташування будь-якого майна, озброєння, техніки, матеріально-технічних засобів колишнього СРСР повинно здійснюватися лише за погодженням держав перебування” [23, с. 2].

Варто підкреслити, що практично усі країни Співдружності, за винятком Азербайджану і України – Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан підписали Угоду про Сили загального призначення на перехідний період: об’єднання, з’єднання, частини, установи, військово-навчальні заклади, інші військові формування та військові об’єкти, які не входили до Стратегічних сил Співдружності [24, с. 1].

В такий спосіб на початку функціонування Співдружності Незалежних Держав основні зусилля військово-політичного керівництва переважної більшості новостворених держав були спрямовані на те, щоб зберегти загальний оборонний простір на території колишнього СРСР і Об’єднанні збройні сили на основі Радянської армії.

Протягом 1992 року в рамках СНД були підписані угоди, які передбачали формування єдиного оборонного бюджету, встановлювали принципи комплектування Об’єднаних збройних сил СНД, визначали параметри військово-технічного співробітництва держав-учасників. Усі ці документи мали насамперед перехідний характер і були спрямовані, по суті, на упорядкований розподіл радянського військового потенціалу.

Однак, всупереч бажанню зберегти Об’єднанні збройні сили, фактично одночасно у суверенних державах розпочалося формування й розвиток національних збройних сил. Цей процес відбувався стихійно, за державно-територіальним принципом і закладав підвалини для створення різних за складом і рівнем оснащення угруповань військ колишнього єдиного військового організму.

1. Храбан І.А. Система європейської безпеки і напрями воєнно-політичної інтеграції України до її структури: Монографія. – К.: Варта, 2005. – 544 с.; Стратегія розвитку України: теорія і практика / За ред. О.С. Власюка. – К.: НІДС, 2002. – 864 с.; Ткаченко В.А. Співдружність Незалежних Держав та національні інтереси України. – К.: Ін-т громад. сусп-ва, 1998. – 100 с.; Сивак О.В. Інтереси України в процесі реформування СНД // Наук. вісн. Дип. акад. України. – 1999. – Вип. 2. – С. 79 – 82. 2. Соглашение о создании Содружества Независимых Государств // Дипломатический вестник. – 1992. – № 1. – С. 4 – 6. 3. Протокол к Соглашению о создании Содружества Независимых Государств, подписаному 8 декабря 1991 года в г. Минске Республикой Беларусь, Российской Федерацией, Украиной // Дипломатический Вестник. – 1992. – № 1. – С. 6. 4. Алма-Атинская декларация // Правда. – 1991. – 23 декабря (№ 299). – С. 1. 5. Союз можно было сохранить. Белая книга: Документы и факты о политике М.С. Горбачева по реформированию и сохранению многонационального государства. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2007. – 526 с. 6. Страны–члены Содружества Независимых Государств в 1991 году: Статистический ежегодник. – М.: Финансовый инжиниринг, 1992. – 605 с. 7. Ахромеев С. Какие вооруженные силы нужны Советскому Союзу // Огонек. – 1989. – № 50. – С. 6 – 8, 30. 8. Стратегическое ядерное вооружение России. – М.: ИздАТ, 1998. – 492 с. 9. Военный энциклопедический словарь. – М.: Эксмо, 2007. – 1024 с. 10. Державна програма реформування та розвитку Збройних сил України на період до 2005 року // Народна армія. – 2000. – 13 жовтня (№ 188 – 190). – С. 3 – 7. 11. Звернення Верховної Ради України “До парламентів і народів світу” // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 8. – Стаття 123. 12. Шур Э. Станислав Шушкевич. Монолог о Пуце // Огонек. – 1996. – № 49. – С. 10 – 14. 13. Протокол совещания Глав Независимых Государств // Дипломатический вестник. – 1992. – № 1. – С. 8. 14. Соглашение «О совместных мерах в отношении ядерного оружия» // Дипломатический вестник. – 1992. – № 1. – С. 9 – 10. 15. Ельцин Б.Н. Записки президента. – М.: Огонек, 1994. – 416 с. 16. Заява глав держав–учасниць Співдружності Незалежних Держав. 16 січня 1992 року. Москва. – Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання. – Т. 2. – Кн. 1: січень – липень 1992 року. – К.: Видавн. Дім “Ін Юре”, 2002. – 660 с. 17. Соглашение между государствами–участниками Содружества Независимых Государств по Стратегическим силам // Дипломатический вестник. – 1992. – № 2 – 3. – С. 10 – 11. 18. Соглашение Совета глав государств–участников Содружества Независимых Государств о Вооруженных Силах и Пограничных войсках // Дипломатический вестник. – 1992. – № 2 – 3. – С. 11 – 12. 19. Удастся ли преодолеть разногласия // Красная Звезда. – 1992. – 14 февраля (№ 36). – С. 1. 20. Бжезінський З. Велика шахівниця: Американська першість та її стратегічні імперативи. – Львів – Івано-Франківськ, 2000. – XIV. – 224 с. 21. Соглашение между государствами–участниками Содружества Независимых Государств о статусе Стратегических сил // Красная Звезда. – 1992. – 18 февраля (№ 39). – С. 1. 22. Решение Совета глав государств Содружества Независимых Государств о назначении Главнокомандующего Объединенными Вооруженными Силами Содружества // Красная Звезда. – 1992. – 18 февраля (№ 39). – С. 1. 23. Заявление глав государств Содружества независимых государств // Военная мысль. – 1992. – № 2. – С. 2. 24. Соглашение между Республикой Армения, Республикой Беларусь, Республикой Казахстан, Республикой Кыргызстан, Российской Федерацией, Республикой Таджикистан, Туркменистаном и Республикой Узбекистан о силах общего назначения на переходный период // Красная Звезда. – 1992. – 21 февраля (№ 42). – С. 1.